

Проблеми нормативно-правового регулювання

судово-експертної діяльності
у кримінальному процесі України

А. І. Лозовий

директор Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса,

Е. Б. Сімакова-Єфремян

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені засл. проф. М. С. Бокаріуса

У статті досліджуються проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України. Виходячи із сучасних вимог експертного забезпечення правосуддя України, авторами розроблено пропозиції з удосконалення норм кримінально-процесуального законодавства, що базуються на Конституції України, законі України «Про судову експертизу» та правозастосовній практиці, підкріпленій чинними підзаконними нормативними актами України з питань судово-експертної діяльності.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінально-процесуальне законодавство, судова експертиза, експертне забезпечення правосуддя.

В статье исследуются проблемы нормативно-правового регулирования судебно-экспертной деятельности в уголовном процессе Украины. Исходя из современных требований экспертного обеспечения правосудия Украины, авторами разработаны предложения по усовершенствованию норм уголовно-процессуального законодательства, базирующиеся на Конституции Украины, законе Украины «О судебной экспертизе» и правоприменительной практике, подкрепленной действующими подзаконными нормативными актами Украины по вопросам судебно-экспертной деятельности.

Ключевые слова: уголовный процесс, уголовно-процессуальное законодательство, судебная экспертиза, экспертное обеспечение правосудия.

The problems of normative-awful regulation of judicial-experts activity in criminal procedure of Ukraine are investigated in the article. The proposals to improve of norm criminal procedural legislation, which bases

on the Constitution of Ukraine, the law of Ukraine «About forensics» and practice, which supported by existing low normative acts of Ukraine on the basic of modern requirements of an expert ensure of justice in Ukraine.

Keywords: criminal procedure, criminal procedural legislation, forensic, expert ensure of justice.

Метою здійснення правосуддя у кримінальних справах є швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до кримінальної відповідальності і жоден невинний не був покараний. Важливу роль у досягненні цієї мети мають відігравати норми процесуального закону, але за 50 років застосування Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) виявилися проблеми в аспекті його спроможності вирішувати на належному рівні завдання з гарантування додержання конституційних прав громадян, впровадження загальноновизнаних міжнародних демократичних стандартів у цій сфері та забезпечення виконання зобов'язань України перед Радою Європи. Реформування кримінального судочинства – один із шляхів адаптації законодавства України до європейського, адже Рада Європи неодноразово проводила оцінку чинного Кримінально-процесуального кодексу України, наполягаючи на тому, що система українського кримінального судочинства має бути змінена. Саме тому Президент України приділяє велику увагу реформуванню українського кримінально-процесуального законодавства. На користь цього свідчить виданий 17 серпня

2010 р. Указ Президента України «Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства» [1], відповідно до якого робочій групі постановлено підготувати та подати у тримісячний строк пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання питань кримінального судочинства. Очолює робочу групу Міністр юстиції України Олександр Лавринович, до її складу входять провідні фахівці України в галузі права, які представляють різні гілки законодавчої, виконавчої та судової влади, вузівську, академічну науку та міжнародні експерти. Так, наприклад, член робочої групи – заступник Міністра юстиції Ю. Д. Притика, розглядаючи проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів у роботі Міністерства юстиції України на 2010 р., виокремив коло питань, що потребують негайного вирішення стосовно норм кримінально-процесуального законодавства. Це питання призначення і проведення судової експертизи до порушення кримінальної справи, розширення переліку випадків обов'язкового призначення судової експертизи, проблеми кореспондування норм закону України «Про судову експертизу» з КПК щодо особи судового експерта, розширення кола джерел доказів, що отримуються через застосування спеціальних знань, введення норм щодо комплексної, комісійної судових експертиз, уточнення підстав для призначення додаткової та повторної експертиз тощо [2].

Взагалі питанням внесення змін до чинного кримінально-процесуального законодавства України приділялася велика увага науковців та практиків. Аналіз положень дисертаційних робіт зі спеціальності 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» показує, що вчені вказаної галузі у пи-

томій вазі наукових досліджень звертаються до формулювання пропозицій щодо необхідності змін у кримінально-процесуальному законодавстві. Ці пропозиції стосуються використання науково-технічних засобів у процесі розслідування [3], вдосконалення законодавства і судової практики по відшкодуванню завданої злочином шкоди за ініціативою суду [4], провадження у справах про застосування примусових заходів медичного характеру [5], підстав та процесуального порядку зупинення досудового розслідування [6], питань мови [7], принципів особистої недоторканності у кримінальному процесі [8], забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу [9], кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях [10], протоколів слідчих і судових дій та інших документів як джерел доказів [11], судового контролю законності та обґрунтованості застосування запобіжного заходу – взяття під варту [12], правового становища військовослужбовців, розширення прав підсудних, потерпілих, захисту потерпілих і свідків від неправомірного впливу [13], засобів процесуального примусу; надання статусу протоколу допиту поясненням громадян [14] та ін. Чільне місце у пропозиціях учених та практиків в аспекті необхідності вдосконалення кримінально-процесуального законодавства посідають рекомендації, що стосуються здійснення судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [15]. Ефективність експертного забезпечення правосуддя України у кримінальному провадженні та його якість залежать від чіткої регламентації норм кримінально-процесуального закону з питань призначення і проведення судової експертизи та відповідності

цих норм іншим актам законодавства, що регламентує судово-експертну діяльність в Україні. Кримінально-процесуальний кодекс України, прийнятий у 1960 р., змінювався та доповнювався, але стосовно призначення та проведення судової експертизи суттєвих змін не відбулося. У той же час, експертне забезпечення правосуддя у 1994 р. отримало базовий закон України «Про судову експертизу», який, у свою чергу, в 2004 р. з метою проведення його у відповідність до Конституції України та правозастосовної практики отримав суттєві зміни та доповнення, у тому числі, й тих, що стосуються кримінального провадження.

Метою нашої роботи є розроблення пропозицій з удосконалення норм кримінально-процесуального законодавства відповідно до сучасних вимог експертного забезпечення правосуддя України, що базуються на Конституції України, законі України «Про судову експертизу» та правозастосовній практиці, підкріпленій чинними підзаконними нормативними актами України з питань судово-експертної діяльності. Положення, що пропонуються, стосуються як удосконалення тих норм, які вже існують у чинному КПК, так і норм, яких у чинному законі нема, але їх наявність, на нашу думку, позитивно вплине на рівень судово-експертної діяльності в кримінальному процесі.

Вважаємо за необхідне, по-перше, доповнити перелік джерел доказів у кримінальній справі показаннями експерта, оскільки саме у показаннях експерта, які він дає під час допиту з метою роз'яснення чи доповнення висновку, міститься дуже важлива доказова інформація, яка не має в чинному процесуальному законі статусу джерела доказів. Існуюча ситуація не дає можливості особі або органу, що призначила експертизу, використовувати показання експерта в якості джерела дока-

зів і спонукає до призначення нової (або додаткової) експертизи, що принаймні зтягує строки провадження по справі. По-друге, у зв'язку із цим окремою статтею кримінально-процесуального закону у главі «Докази» необхідно визначити правовий статус та порядок дачі показань експерта, отриманих під час його допиту. Цю норму «Показання експерта» пропонуємо викласти у такому вигляді:

«Показання експерта отримуються під час його допиту особою, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду з метою надання роз'яснень чи доповнень з приводу проведеної ним експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення.

Експерт зобов'язаний з'явитися за викликом особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора і суду для допиту з метою дачі показань.

Експерт не може давати показання з приводу експертизи, яка проводилася іншим експертом. Якщо експерт виконував експертизу у складі комісії експертів, то він може давати показання в межах результатів тих досліджень, які він безпосередньо проводив. Не можуть бути доказами повідомлені експертом дані, встановлення яких не потребує використання спеціальних знань в межах його компетенції.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання експерт несе відповідальність відповідно за ч. 2 ст. 185³ або ст. 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а за дачу завідомо неправдивих показань – за ст. 384 Кримінального кодексу України.

Показання експерта фіксуються у протоколі допиту експерта або в протоколі судового засідання. Експерт має право викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час дачі показань.

Якщо роз'яснення і доповнення неможливо отримати під час допиту, призначається нова, додаткова чи повторна експертиза».

Щодо доповнення переліку джерел доказів показаннями експерта, то така думка висловлювалася й іншими ученими, але деякі з пропозицій, з нашої точки зору, демонструють невиправдані уявлення їх авторів про саму сутність показань експерта, наприклад, про те, що зміст показань експерта можуть складати лише висновки, зроблені на підставі досліджень, проведених при виконанні експертизи [16]. Насправді висновки є результатом проведених експертом досліджень, що оформлюються у заключній частині експертизи; показання ж експерта мають роз'яснювати як заключну частину, так і хід досліджень та отримані результати.

Як зазначалося вище, вкрай необхідно ліквідувати прогалини чинного закону в аспекті кореспондування кримінально-процесуального законодавства з вимогами іншого законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності. Зокрема, потрібно ввести норму про залучення як експерта особи, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу». Така норма дозволить залучати в якості експертів висококваліфікованих професіоналів, що мають відповідні вищу освіту та освітньо-кваліфікаційний рівень в певній галузі знань, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності.

Крім того, Законом України «Про судову експертизу» передбачено проведення судових експертиз державними спеціалізованими установами у кримінальних справах за рахунок коштів, які безпосередньо і цільовим призначенням виділяються цим установам з державного чи місцевого бюджету, тобто за рахунок дер-

жавних коштів. Щодо експертних установ Міністерства юстиції України, що не підпорядковані міністерствам чи відомствам, при яких функціонують органи дізнання, досудового чи судового слідства, тобто дійсно незалежних від них установ, фінансування на проведення судових експертиз здійснюється за рахунок державного бюджету України. Ця норма є прогресивною, оскільки забезпечує принцип фінансової незалежності державних спеціалізованих установ, демонструє турботу держави щодо здійснення правосуддя у кримінальному процесі і дозволяє реалізувати право будь-якої особи на експертне забезпечення правосуддя. Саме тому у кримінально-процесуальному законі треба встановити норму, відповідно до якої залучення експертів спеціалізованих державних установ здійснюється за рахунок коштів, які цільовим призначенням виділяються цим установам з державного бюджету України. Відповідно, при розподілі судових витрат у разі ухвалення обвинувального вироку, суд має присудити відшкодування обвинуваченим витрат на залучення експерта державної спеціалізованої установи до Державного бюджету України.

Треба також ввести в закон дефініцію «висновок експерта», що кореспондується з нормами інших видів процесуального законодавства; поняття первинної, одноосібної, комісійної, комплексної експертизи, удосконалити поняття додаткової та повторної експертизи. На наш погляд, будь-який «брак» в роботі експерта – неясність, неповнота (у чинному законі – підстава для призначення додаткової експертизи), необґрунтованість (у чинному законі – підстава для призначення повторної експертизи) тощо, є підставою для призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту (експертам). Адже як неповна чи неясна експертиза може бути обґрунтова-

ною? Додаткова експертиза має призначатися у випадках, коли необхідно вирішити додаткові питання по досліджуваному первинною експертизою об'єктові, або дослідити додаткові матеріали (додаткові зразки для порівняльного дослідження, додаткові вихідні дані тощо), і не повинна пов'язуватися з неповнотою чи неясністю первинного дослідження. Виходячи з наведеного, статтю кримінально-процесуального закону «Висновок експерта» пропонуємо викласти у такій редакції:

«Експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні в справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання.

Експертом є особа, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового слідства та суду, і дати висновок з питань, які стосуються сфери її спеціальних знань. Як експерт може залучатися особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу».

Висновок експерта – докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на поставлені питання. Питання, які ставляться експертові, і його висновок з цих питань не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта.

Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність. У разі необхідності в справі може бути призначено первинну, додаткову, повторну експертизу, яка може бути одноосібною, комісійною або комплексною.

Первинною є експертиза, коли об'єкт досліджується вперше.

Додаткова експертиза призначається у випадках, коли необхідно вирішити додаткові питання по досліджуваному пер-

винною експертизою об'єктові, або дослідити додаткові матеріали (додаткові зразки для порівняльного дослідження, додаткові вихідні дані). Додаткова експертиза доручається тому ж самому або іншому експертові.

Коли висновок експерта буде визнано не досить ясным, необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи, може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові або іншим експертам.

Комісійна експертиза проводиться не менш як двома експертами одного напрямку знань.

Комплексна експертиза проводиться у випадках, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо, або в різних напрямках однієї галузі знань; комплексна експертиза може бути доручена як комісії експертів, так і одному експертові, який володіє знаннями в різних галузях, необхідних для вирішення питання. Комісія експертів проводить дослідження, виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, та формулює загальний висновок.

Висновок експерта для особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду не є обов'язковим, окрім передбачених цим законом обов'язкових випадків призначення експертизи. Незгода з висновком експерта повинна бути мотивована у відповідних постанові, ухвалі, вирокі.

Не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від обвинуваченого, потерпілого або які раніше були ревізорами в справі, та в інших випадках, передбачених чинним законодавством».

Вважаємо, що необхідно розширити коло випадків обов'язкового призначення експертизи, зокрема, для встановлення не тільки причин смерті, тяжкості й характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану особи, відносно осудності якої є сумніви; статевої зрілості потерпілої у справах про злочини, передбачені ст. 155 Кримінального кодексу України, та віку підозрюваного для вирішення питання про його кримінальну відповідальність, а й у тих випадках, коли за допомогою спеціальних знань встановлюються інші фактичні дані та обставини справи, що безпосередньо вказують на наявність або відсутність ознак складу злочину. Ця нагальна необхідність викликана тим, що встановлення ознак складу злочину часто неможливе без проведення експертизи, наприклад, коли тільки шляхом проведення експертизи можна встановити, чи є речовина наркотичною, чи є об'єкт холодною або вогнепальною зброєю, розмір матеріальної шкоди, нанесеної тим чи іншим протиправним діянням (у справах про контрабанду, порушення авторських чи суміжних прав) тощо. В чинній редакції кримінально-процесуального кодексу ці підстави для обов'язкового призначення експертизи не передбачені, тому для вирішення питань щодо наявності (відсутності) ознак складу злочину призначається дослідження, що не має статусу судової експертизи, тобто не є джерелом доказів у справі, але це дослідження може або змінити чи зруйнувати об'єкт, який потім надається для дослідження експертові, або факти, встановлені фахівцем, знову підлягають дослідженню експертом, що призводить до затягування часу кримінального провадження.

Необхідно також значно розширити коло обов'язків та прав експерта, що дозволяє більш чітко регламентувати його діяльність у кримінальному провадженні, виклавши відповідну статтю таким чином:

«Експерт зобов'язаний прийняти до виконання доручену йому експертизу; провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; з'явитися за викликом органу або особи, що призначила експертизу, для роз'яснення або доповнення висновку під час допиту; заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі; з дозволу особи або органу, яка призначила експертизу, проводити окремі дослідження в присутності підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та інших осіб у випадках, передбачених законодавством.

Під час проведення дослідження експерт повинен забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має одержати на це відповідний дозвіл органу або особи, що призначила експертизу.

Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи; спілкуватися з учасниками процесу, за винятком передбачених законом дій, пов'язаних з проведенням експертизи; розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з проведенням експертизи, або повідомляти будь-кому, крім органу або особи, що призначила експертизу, про хід її проведення та отримані результати.

Експерт повинен повідомити орган або особу, що призначила експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене питання виходить за межі його компетенції, або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були йому надані. Повідомлення про неможливість дачі висновку повинне бути вмотивованим.

У разі винесення постанови (ухвали) про припинення проведення експертизи,

експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

Експерт має право знайомитися з матеріалами справи, що стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про подання йому додаткових матеріалів і зразків; викладати у висновку судової експертизи виявлені в ході її проведення факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були задані питання; бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження, задавати питання особам, які беруть участь у справі в межах предмета експертного дослідження; у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок; викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень; оскаржувати в установленому порядку дії та рішення особи або органу, яка призначила експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи; на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав; користуватися іншими правами, встановленими Законом України «Про судову експертизу».

Експерт має право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з проведенням експертизи і викликом до органів дізнання, досудового слідства чи суду, якщо це не є його службовим обов'язком.

За злісне ухилення від явки до суду, до органів досудового слідства або дізнання експерт несе відповідальність відповідно за частиною 2 статті 185³ або статтею 185⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення, за дачу за відомо неправдивого висновку або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків –

відповідно за статтями 384 чи 385 Кримінального кодексу України, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, встановлену законом».

Пропонуємо також нову редакцію статті щодо проведення судової експертизи в експертній установі, якою встановлюється чітка регламентація діяльності керівника експертної установи щодо здійснення ним організації провадження та контролю за строками та якістю експертиз, що виконуються фахівцями спеціалізованих експертних установ:

«Проведення експертизи в експертній установі.

Одержавши постанову про призначення експертизи, керівник експертної установи розглядає отримані матеріали і доручає відповідному структурному підрозділу установи організувати проведення експертизи. Керівник експертної установи має право доручити проведення експертизи одному або кільком експертам, які дають висновок від свого імені і несуть за нього особисту відповідальність; створювати комісії експертів керованої ним установи, якщо органом або особою, що призначила експертизу, не визначено конкретних експертів; у разі потреби замінювати виконавців експертизи; заявити клопотання щодо організації проведення досліджень поза межами експертної установи.

Організуючи виконання комплексної експертизи комісією експертів, керівник установи доручає проведення досліджень відповідним підрозділам установи і визначає, який з них є провідним. Якщо комплексна експертиза виконується експертами кількох установ, комісія експертів формується керівником провідної установи разом з керівниками інших установ-співвиконавців. Голову комісії призначає керівник провідної установи. Експерт, призначений головою комісії, не має переваг перед іншими спів-

виконавцями при вирішенні поставлених питань. Як голова комісії він виконує лише організаційні функції.

Висновок експерта (повідомлення про неможливість надання висновку) розглядається керівником експертної установи і направляється особі або органу, яка призначила експертизу.

Якщо при ознайомленні з висновком судового експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник судово-експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також судовий експерт, який проводив попереднє дослідження. Експерти комісії у разі згоди між собою підписують спільний висновок експертів, а у разі виникнення розбіжностей між членами комісії складається декілька висновків відповідно до позицій експертів.

Висновок експерта або повідомлення про неможливість надання висновку, який дається поза експертною установою (у судовому засіданні, на місці події), розглядається керівником установи після надходження матеріалів експертизи до установи. Про зауваження, які виникли в керівника експертної установи після ознайомлення з висновком експерта (повідомлення про неможливість надання висновку), він може повідомити особу або орган, яка призначила експертизу».

Реалізація даних пропозицій, вирішення інших проблемних питань кримінально-процесуального законодавства дозволить значно підвищити ефективність роботи експерта, прискорити строки проведення експертиз, підвищити якість складання висновків експертів та сприятиме функціонуванню потужної системи спеціалізованих експертних установ Міністерства юстиції України,

інших суб'єктів експертного забезпечення правосуддя, належному захисту прав і свобод громадян, юридичних осіб у кримінальному провадженні, чим підвищить ефективність розслідування та судового розгляду кримінальних справ.

Література

1. Див.: Указ Президента України «Про Робочу групу з питань реформування кримінального судочинства» від 17.08.2010 р. № 820/2010: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
2. Див.: Притика Ю. Д. Вирішення проблем нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в аспекті реалізації пріоритетів у роботі Міністерства юстиції України на 2010 рік / Ю.Д.Притика // Сучасні проблеми розвитку судової експертизи: зб. мат. засід. круглого столу, присвяч. 10-річчю створення Севастопольського відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Севастополь, 10-11 черв. 2010 р.) / МЮУ, ХНДІСЕ. – Х.: ХНДІСЕ, 2010. – С. 3-4.
3. Бірюков В. В. Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В. В. Бірюков; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2001. – 20 с.
4. Гузела М. В. Відшкодування заподіяної злочином шкоди за ініціативою суду в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / М. В. Гузела; Львів. Держ. ун-т внутр. справ України. – К., 2001. – 20 с.
5. Шаренко С. А. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / С. А. Шаренко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.

6. *Малютін І. А.* Підстави та процесуальний порядок зупинення досудового розслідування: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / І. А. Малютін; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 19 с.
7. *Леоненко М. І.* Принцип національної мови у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / М. І. Леоненко; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2001. – 20 с.
8. *Маринів В. І.* Принцип особистої недоторканності в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В. І. Маринів; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 1999. – 19 с.
9. *Куркін М. В.* Проблеми забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / М. В. Куркін; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого – Х., 1999. – 20 с.
10. *Гурджі Ю. О.* Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / Ю. О. Гурджі; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 18 с.
11. *Іщенко В. М.* Протоколи слідчих і судових дій та інші документи як джерела доказів у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В. М. Іщенко; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2001. – 18 с.
12. *Клочков В. Г.* Судовий контроль законності та обґрунтованості застосування запобіжного заходу – взяття під варту: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В. Г. Клочков; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1998. – 20 с.
13. *Ткачук О. С.* Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України: автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / О. С. Ткачук; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – 16 с.
14. *Весельський В. К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / В. К. Весельський; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 16 с.
15. Див., наприклад: Степанов О. С. Належність і допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / О. С. Степанов; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 205 арк. – Бібліогр.: арк. 170-194; Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: дис. ... к. ю. н.: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 222 арк. – Бібліогр.: арк. 197-222 тощо.
16. Див.: Степанов О. С. Вказ. пр.